O'ZBEKISTON HUDUDIDAGI TARIXIY MASJIDLARNI RESTAVRATSIYA QILISHNING ILMIY-METODIK ASOSLARI

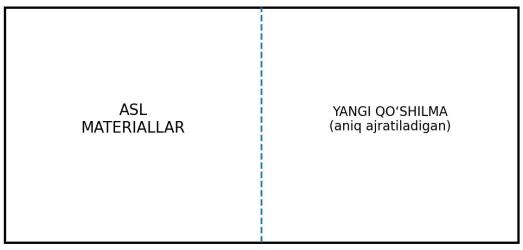
Bozorboyeva Dilshoda Bahodir qizi
Email. d1243760@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston hududidagi tarixiy masjidlarni restavratsiya qilishning ilmiy-metodik asoslari, tarixiy va me'moriy qiymatni saqlash, mavjud materiallarni hujjatlashtirish, konstruktiv holatni baholash hamda restavratsiya yechimlarini ishlab chiqish masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda xalqaro konservatsiya-restavratsiya tamoyillari, xususan, tarixiy material va autentiklikni hurmat qilish, arxeologik va tarixiy tadqiqotni restavratsiya jarayoni bilan bog'lash, yangi qo'shimchalarni mavjud tarixiy qatlamlardan ajratish kabi yondashuvlar asos qilib olinadi.

Kalit so'zlar: restavratsiya, konservatsiya, masjid, me'moriy meros, autentiklik, tarixiy qatlam, konstruktiv mustahkamlash, hujjatlashtirish, grafik tiklash, 3D modellashtirish, O'zbekiston.

Kirish. Tarixiy masjidlar O'zbekistonning moddiy va ma'naviy madaniy merosining muhim qismini tashkil etadi. Ularning me'moriy qiyofasi ko'p asrlik qurilish tajribasi, mahalliy materiallar, ustachilik an'analari, diniy-funksional ehtiyojlar va tabiiy-iqlimiy sharoitlarning o'zaro ta'sirida shakllangan. Shu sababli masjidni restavratsiya qilish oddiy ta'mirlash ishlari bilan cheklanmay, uning tarixiy, badiiy, konstruktiv va shaharsozlik qiymatini birgalikda saqlashni talab etadi.

Masjid restavratsiyasining asosiy prinsiplari. Tarixiy masjidlarni restavratsiya qilishda birinchi navbatda mavjud tarixiy materialni imkon qadar saqlab qolish, keyingi tarixiy qatlamlarni hisobga olish va ilmiy dalilga ega bo'lmagan qismlarni shunchaki taxmin asosida qayta yaratmaslik muhim. Venetsiya xartiyasi restavratsiya jarayoni ixtisoslashgan faoliyat ekanini va taxmin boshlanadigan joyda ehtiyotkorlik zarurligini belgilaydi.

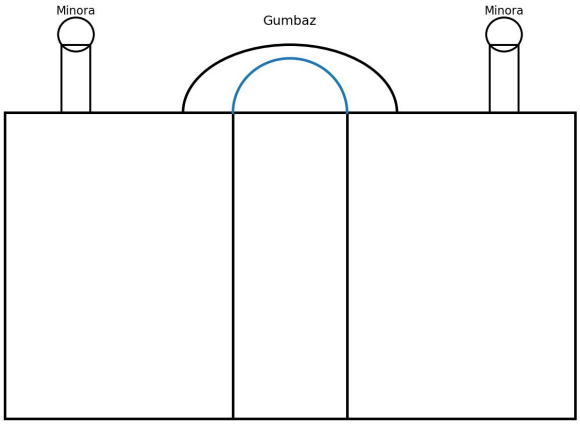

1-rasm. Tarixiy material va yangi qo'shimchani farqlash prinsipi. Sxematik grafik.

Restavratsiyadan oldingi ilmiy tadqiqot va hujjatlashtirish. Restavratsiya loyihasining dastlabki bosqichi ob'ektning tarixiy va me'moriy holatini kompleks o'rganishdan iborat. Bunda arxiv hujjatlari, eski fotosuratlar, yozma manbalar, arxeologik ma'lumotlar, oldingi restavratsiya loyihalari, o'lchov chizmalari va joyning o'zida olib borilgan kuzatuvlar o'zaro taqqoslanadi.

Me'moriy o'lchovlar, fotofiksatsiya, fotogrammetriya va 3D modellashtirish mavjud holatni aniq qayd etishga yordam beradi. ICOMOS me'moriy merosni tahlil qilish va konstruktiv restavratsiyada ilmiy va texnik usullarning kompleks qo'llanishini alohida ko'rsatadi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

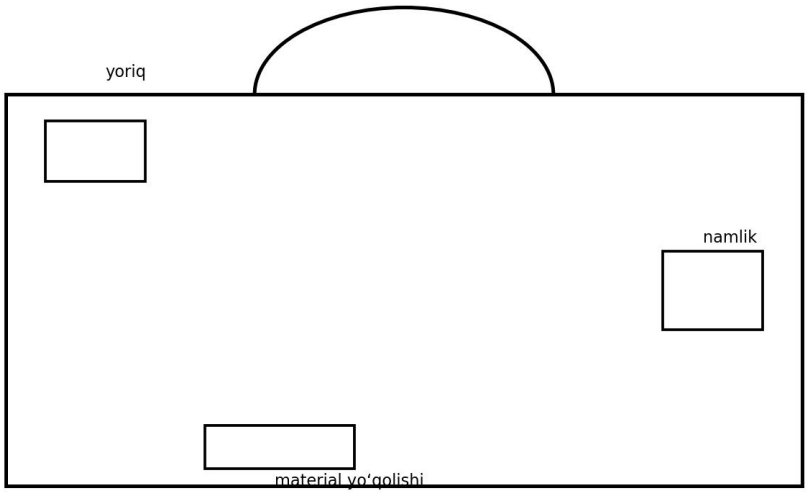

Restavratsiya oldidan me'moriy elementlarni hujjatlashtirish sxemasi

2-rasm. Restavratsiya oldidan masjidning me'moriy elementlarini hujjatlashtirish sxemasi.

Konstruktiv holatni baholash. Tarixiy masjidlarda konstruktiv shikastlanishlar devorlarning yorilishi, poydevorning notekis cho'kishi, namlik ta'siri, gumbaz va ravoqlardagi deformatsiyalar, yog'och konstruksiyalarning biologik yoki mexanik yemirilishi ko'rinishida namoyon bo'lishi mumkin. Har bir shikastlanish turi sabab-natija bog'liqligida o'rganilishi lozim.

Restavratsiya qarori faqat tashqi ko'rinishni yaxshilashga emas, shikastlanishning sababini bartaraf etishga qaratilishi kerak. Shu maqsadda zarar xaritasi, materiallarning holat kartogrammasi va konstruktiv monitoring natijalari loyiha hujjatlarining muhim qismi hisoblanadi.

Shikastlanishlarni kartalashtirish — sxematik namuna

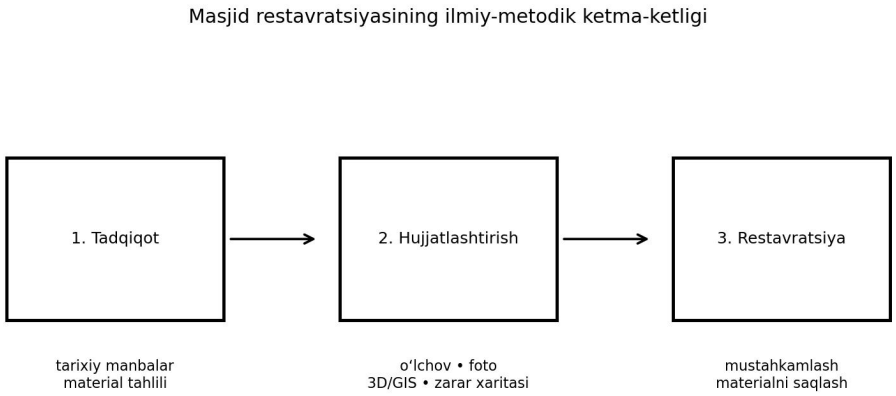
3-rasm. Tarixiy masjiddagi shikastlanishlarni kartalashtirishning sxematik namunasi.

Tarixiy materiallarni saqlash. Masjid restavratsiyasida asl g'isht, ganch, yog'och, koshin va boshqa materiallarning imkon qadar saqlanishi tarixiy autentiklikni ta'minlashda muhimdir. Materialni

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

almashtirish zarur bo‘lsa, uning texnik xususiyatlari va tarixiy material bilan mosligi ilmiy asosda tekshirilishi kerak.

Restavratsiya bosqichlari. Masjid restavratsiyasini shartli ravishda quyidagi ketma-ketlikda tashkil etish mumkin: 1) tarixiy-bibliografik tadqiqot; 2) me’moriy o‘lchov va fotofiksatsiya; 3) material va konstruktiv holat diagnostikasi; 4) shikastlanish xaritasini tuzish; 5) ilmiy-restavratsiya konsepsiyasini ishlab chiqish; 6) konservatsiya va mustahkamlash; 7) zarur bo‘lsa, ilmiy asoslangan tiklash; 8) yakuniy hujjatlashtirish va monitoring.

4-rasm. Masjid restavratsiyasining ilmiy-metodik ketma-ketligi.

O‘zbekiston tajribasi: Xiva va Buxoro tarixiy muhitlari. O‘zbekistondagi tarixiy meros obyektlarini saqlash masalalari UNESCOning mamlakat bo‘yicha muntazam monitoring hujjatlarida ham yoritiladi. O‘zbekistonning Jahon merosi ro‘yxatida Buxoro tarixiy markazi, Ichan-Qal’a va Samarqand kabi madaniy obyektlar mavjud bo‘lib, ular bo‘yicha saqlanish holati va muhofaza masalalariga doir hisobotlar muntazam e’lon qilinadi.

Bunday tajriba tarixiy masjidni faqat tashqi ko‘rinish jihatidan tiklash emas, balki uning konstruktiv barqarorligi, mavjud tarixiy materiallari va zamonaviy foydalanish ehtiyojlarini birgalikda hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi.

Grafik va raqamli restavratsiya. Tarixiy masjidlarni grafik tiklashda mavjud holat, tarixiy manbalarda qayd etilgan holat va ilmiy farazni alohida qatlamlarda ko‘rsatish maqsadga muvofiq. 2D chizmalar, fotogrammetrik nuqta bulutlari, 3D modellar va GIS ma’lumotlari ob’ektning fazoviy tuzilishini kompleks tahlil qilish imkonini beradi.

Raqamli model restavratsiya qarorini almashtirmaydi; u mavjud ma’lumotlarni birlashtirish, variantlarni tekshirish va keyingi monitoring uchun hujjatlashtirish vositasi sifatida qo‘llanadi.

Restavratsiya va tarixiy muhit. Masjidni restavratsiya qilishda faqat binoning o‘zi emas, balki uning tarixiy shahar muhitidagi o‘rni ham hisobga olinishi kerak. Venetsiya xartiyasida yodgorlik tushunchasi uni o‘rab turgan tarixiy yoki shahar muhitidan ajratilmasligi ta’kidlangan.

Buxoro va Ichan-Qal’a kabi tarixiy markazlarda masjidlar ko‘cha, maydon, madrasa, bozor va boshqa inshootlar bilan yaxlit tarixiy makonni tashkil etadi. Shu sababli restavratsiya loyihasida fasad, tom silueti, rang, material va ko‘cha ko‘rinishining o‘zaro uyg‘unligi ham tahlil qilinishi lozim.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Xulosa. Tarixiy masjidlarni restavratsiya qilish ko'p bosqichli ilmiy-amaliy jarayon bo'lib, uning asosiy maqsadi yodgorlikning tarixiy, me'moriy, konstruktiv va badiiy qiymatini imkon qadar saqlab qolishdan iborat. Restavratsiya qarorlari tarixiy manbalar, arxitektura o'lchovlari, materialshunoslik, konstruktiv diagnostika va zamonaviy raqamli hujjatlashtirish natijalariga tayanishi zarur.

O'zbekiston sharoitida masjid restavratsiyasi uchun mahalliy qurilish an'analarini, tarixiy materiallarning xususiyatlarini, tabiiy-iqlimiy omillarni va tarixiy shahar muhitini birgalikda hisobga olish muhim. Ilmiy asoslangan konservatsiya, ehtiyotkor mustahkamlash, autentik materiallarni saqlash va restavratsiya jarayonini to'liq hujjatlashtirish kelajakdagi tadqiqotlar va muhofaza ishlari uchun ishonchli asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites (The Venice Charter). Venice, 1964.
2. Charter – Principles for the Analysis, Conservation and Structural Restoration of Architectural Heritage. 2003.
3. ICOMOS. Principles for the Recording of Monuments, Groups of Buildings and Sites. 1996.
4. UNESCO World Heritage Centre. Historic Centre of Bukhara — Documents and State of Conservation Reports.
5. UNESCO World Heritage Centre. Itchan Kala — Documents and State of Conservation Reports.
6. UNESCO World Heritage Centre. Samarkand – Crossroad of Cultures — Documents and State of Conservation Reports.
7. UNESCO. Bogbonli Mosque in Itchan Kala. 20 July 2023.
8. Pugachenkova G.A., Rempel L.I. История искусств Узбекистана: с древнейших времен до середины девятнадцатого века. — М.: Искусство, 1965.
9. Pugachenkova G.A., Rempel L.I. Выдающиеся памятники архитектуры Узбекистана. — Ташкент, 1958.
10. Petzet M. Principles of preservation: an introduction to the international charters for conservation and restoration 40 years after the Venice Charter. ICOMOS, 2004.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.